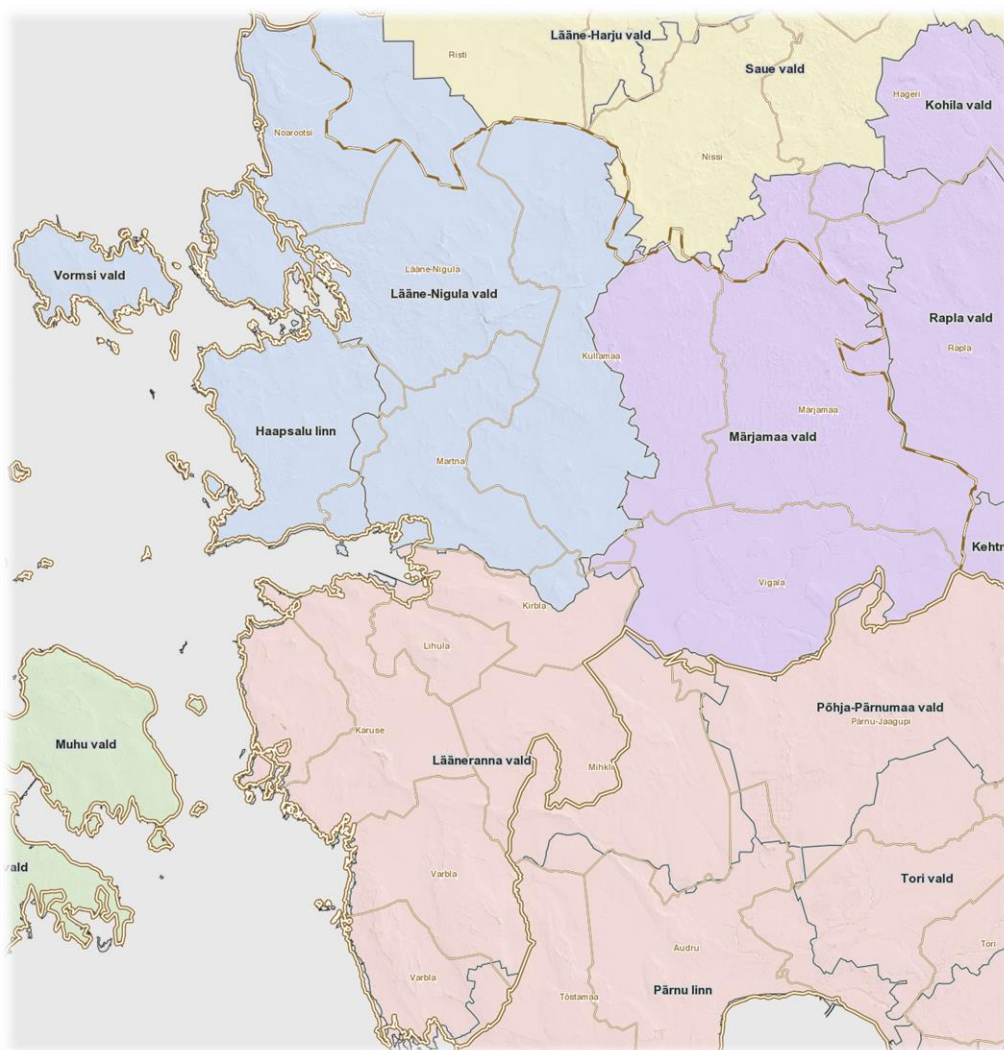

Ajaloolise Läänemaa looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Vigala kihelkonna pühapaigad Rapla maakond

Lõpparuanne

Töö nr: 1898MT1

Tartu 2019

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellija: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autor: Reeli Reinaus, MA

Töörühm: Mari-Ann Rimmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Jüri Metssalu, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Lona Päll, MA

Laura Mäemets, MA

Valdo Valper, MA

Mart Hiob, PhD

Sisukord

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	5
5. Inventeeritud kohad	5
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	6
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	7
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	8
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	8

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Reeli Reinaus (arhiivitööd, välitööde ettevalmistamine, välitööd, teabepäeval osalemine, aruande kirjutamine, järeltööd).

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla, linn, alevik</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
10.05.2019	Vana-Vigala, Ojaäärse, Nurtu-Nõlva	Paikade lokaliseerimine Vana-Vigala raamatukogus sealse juhataja Mare Ülemaantega. Ojaäärse Lebinese hiiepärn, Nurtu-Nõlva Jessukse kivi, Nurtu-Nõlva Paka hiiekoht.	Reeli Reinaus
04.06.2019	Vana-Vigala, Läti, Kesu, Vaguja, Leibre	Teabepäev Vana-Vigala raamatukogus. Läti Ummallika asukoha kindlaks määramine, Kesu hiis ja hiieoja, Vaguja kirikuase ja hiis, Tiduvere hiienuki asukoha kindlaks määramine, Leibre hiis	Reeli Reinaus, Tiina Gill ja Mare Ülemaante
24.06.2019	Nurtu-Nõlva, Kurevere, Avaste, Vana-Vigala, Tiduvere	Nurtu-Nõlva Paka hiiekoht, Kurevere hiis, Avaste mägi, Avaste Altarikivi, Vana-Vigala Sassi loitsukivi, Tiduvere hiienukk	Reeli Reinaus, Sirje Aiaots
20.09.2019	Läti	Läti allikas	Reeli Reinaus, Arne Maiste
26.09.2019	Vana-Vigala, Avaste	Vestlus Vana-Vigala raamatukogus [redacted] Avaste hiiekoht	Reeli Reinaus

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 40 tundi.

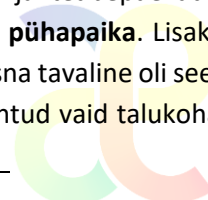
Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 35 tundi.

Järeltööd: 30 tundi.

Kokku: 105 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Arhiiviandmete, kirjalike väljaannete ja kaardiandmete analüüsi ning välitööde ja teabepäevade läbiviimise lõpptulemusena kujunes Vigala kihelkonnas kokku u **21 potentsiaalset pühapaika**. Lisaks sellele, et pühakohti oli vähe, oli iga paiga kohta ka väga vähe kirjalikku pärimust. Üsna tavaline oli see, et suulisi arhiiviteateid ühe paiga kohta oli vaid üks või kaks, sageli olid ka need antud vaid talukoha

täpsusega. Pühapaikade teadete vähesust seletasid kohalikud sellega, et sealkandis olnud valjud kirikuõpetajad, kes ohverdamise ära keelanud.

Mainitud nimekirjast jäid välja juba pühapaigana muinsuskaitse all olevad objektid ning samuti talud, mis olid seotud hiieponüümikaga, kuid millega seoses pärimust ei leidunud.

Mainitud **21**st kohast oli juba arhiiviallikate põhjal selge, et **4** neist on hävinud ning **2** paiga puhul selgus see kohalikega rääkides. Uusi paiku vanade ajalooliste pühapaikade näol ei lisandunud, kuid kohaliku kogukonna soovil sai ära inventeeritud **2** uut paika, mis on kohalikele hetkel olulised (Sassi loitsukivi Vana-Vigalas) või mille erilisusest nad vähemalt teadlikud on (Avaste Altarikivi). Pärandkultuuri inventeerimise raames oli varemalt lokaliseeritud 4 pühapaika.

Kokku sai Vigala kihelkonnas inventeeritud **11** pühapaika. Tulemus on palju enam kui ma lootsin, kuna nagu mainitud, siis pärimustekste, mis oleks paikade lokaliseerimisel aidanud, nappis. Kuid nii hea tulemuseni jõudsin tänu kohaliku kogukonna suurele huvile ja nende igakülgsele abile kohtade leidmisel. Erilist tänu väärivad Vana-Vigala raamatukoguhoidja [REDACTED] ja kohalik elanik [REDACTED]. Mõlemad olid abiks nii paikade otsimisel maastikul kui ka inimeste leidmisel, kes mind omakorda aidata saaksid. Lõpuks kujunes peaaegu välja selline töökorraldus, et mina ei helistanud mitte inimestele ja ei küsinud neilt infot, vaid kohalikud elanikud helistasid ise mulle ning andsid leitud pühapaigast teada.

Inventeeritud **11** koha hulgas oli ka 2 sellist, mida võiks vaadelda ka kompleksmuistisena. Üheks neist on Paka hiiekoht, mille alale jääb ka ohvrikivi Vaeslapse kivi ning teise kompleksina Kesu hiis ja Hiieoja. Hiit ei ole käesoleva töö raames siiski inventeeritud, kuna see paik on muudetud kämpinguplatsiks.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Altarikivi**, Avaste küla.
- 2) **Hiiekoht**, Avaste küla.
- 3) **Hiieoja**, Kesu küla.
- 4) **Hiis**, Kurevere küla.
- 5) **Ummallikas**, Läti küla.
- 6) **Paka hiiekoht**, Nurtu-Nõlva küla.
- 7) **Vaeslapse kivi**, Nurtu-Nõlva küla.
- 8) **Lebinese pärn**, Ojaäärse küla.
- 9) **Hiienukk**, Tiduvere küla.
- 10) **Kirikuase**, Vaguja küla.
- 11) **Sassi loitsukivi**, Vana-Vigala küla.

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida ja kaaluda ka väliuuringuid (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad):

- 1) **Hiis Avaste mäel. Avaste küla.** Kuna varasemad AK teated, on kõik asukohas kahtlevad ning kohalikest keegi päris täpset kohta nimetada ei osanud, siis pigem loen koha mitteinventeerituks, kuigi käisin kohal, tegin fotosid jne. Avaste mägi piirneb läänes rannaastanguga ja seega võiks minu meelest just selle astanguäärne osa olla sobiv pühapaigaks. Ent Jungi teate alusel on ohvrikoht olnud pigem maantee lähedal – (*õhtupool maantee ääres*). Kunagisele pühapaigale viitab ka veel M. Aitsami kogutud teade, et mäel olnud varemalt üks suur kivi, mille ümber seitse väiksemat kivi. Kivide asupaik on aga samuti teadmata. Avaste mäe koordinaadid: X: 6507753.7, Y: 512837.5
- 2) **Raviallikas. Nurme küla.** Tõnu talu maal. Infot ja informante nappis. Koordinaadid: 6511347.1, Y: 534201.2

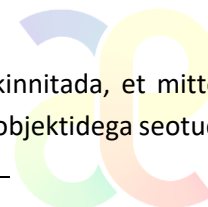
Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Hiis või hiiepuud** Keskkülas. Arhiivitekstis märgitakse juba 1924. aastal, et hiiepuud on hävinud. Koordinaadid: 6515827.8, Y: 527717.1
- 2) **Hiis. Kesu küla.** Hiie asupaigas on hetkel Uushansu kinnistu. Hiieoja ääres on kämpingud ja lõkkeplats. Koordinaadid: 6509576.8, Y: 515946.5
- 3) **Hiemägi.** Leibre küla. Hiemäe kinnistule ehitatud maja 1976. aastal. Enne seda asus seal põld. Koordinaadid: X: 6507815, Y: 522116
- 4) **Ohvriauk ja püha ala.** Leibre küla. *Saua talu koplis oli õõnes koht, madalam maast, siis inimesed viisid sinna nohukest naa soola ja kaapisid hõbevalget [...]* Kohalikud ei tea ega oska juhatada. Saua talu koordinaadid: X: 6506897.8, Y: 523010.4
- 5) **Hiis või hiiepuud.** Kohtru küla. Arhiivitekstis märgitakse juba 1924. aastal, et hiiepuud on hävinud. Koordinaadid: X: 6512576.9, Y: 537441.9
- 6) **Hiiekoht.** Kojastu küla. Hävinud juba arhiiviteadete põhjal. Hetkel seal kultuurmaastik. Koordinaadid: X: 6511320, Y: 5110461
- 7) **Hiiepealne.** Mäliste küla. Kõik neli teadet (1924, 1963, 1967, 1967) paiga kohta sedastavad, et hiie asemel on talu, veski, karjamaa ja põld. Hiie talu koordinaadid: X: 6514037.3, Y: 528595.0
- 8) **Hiiekoht.** *Päärdu mõisa maa peal, jõekaldal seisnud vana mänd, olnud hiiekoht.* Kohalikud ei tea ega oska juhatada.
- 9) **Raviauk.** *Päärdu vallas Raba põllul olnud ka üks õõnes vee läik, kust kõigi sugu haiguse vastu sealt vett toodud.* Kohalikud ei tea ega oska juhatada.
- 10) **Hiiekoht.** Vaguja küla. *Sääla jõe kaldal, Vanakubja põllul olnud hiiekoht; hiiemetsa jäänusena kasvas veel 20. sajandi esimesel veerandil põline lepik, nüüd on põlluks üles juuritud.* Naabertalu põliselanik ei osanud kahjuks aidata. Sääla jõe kallas Vanakubja talu maal: X: 6510385.7, Y: 519200.5

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Kohalikud kirjeldasid Vigala khk maapiirkondi nii, et valdavalt on seal suvilad. Põliselanikke on vähe, vähe on ka päris uusi asukaid.

Olen siiani pühapaiku inventeerinud ehk umbes kümnes kihelkonnas ning võin kinnitada, et mitte kusagil ei ole ma näinud nii aktiivseid kohalikke, keda huvitaks ajalugu ja ajalooliste objektidega seotud

pärimus. Lisaks sellele, et kohalikud aktivistid mind igakülgsest aitasid, korraldavad nad ka isekeskis matku erinevate ajalooliste ja pärimusobjektide juurde. Samuti on väga aktiivne Vigala kandi ajaloo seotud *Facebook*'i grupp.

Selliseid juhtumeid oli üsna vähe, et välitöödel oleksin sattunud juhuslikult mõnda tallu teed küsima. Paaril korral koos teejuhtidega siiski seda juhtus ja ka neis peredes teadsid inimesed üsna täpselt oma lähiümbruse muististe kohta. Teadsid tegelikult rohkemgi, kui mul vaja oli. Näiteks kaks inimest mainisid Vaguja külas Jõe talust veidi maad ülesvoolu kohta, mida on Titenukiks kutsutud ja kuhu on väidetavalt surnud väikelapsi maetud.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

- Kui läheneda küsimusele täiesti subjektiivselt, siis minu kui inventeerija jaoks oli kõige suuremaks probleemiks see, mida teha olukorras, kus arhiiviteadete järgi justkui tundub olevat leitud õige paik, kuid ükski kohalik ei oska selle paikapidavust kinnitada ning samuti ei ole maastikul mingeid tähiseid, mille järgi võiks otsustada, kui suure maa-alaga on varemalt olnud pühapaiga näol tegu. Palju kasu ei ole enamikul juhtudel ka vanadest kaartidest, kus paljudel juhtudel on küll hiiemetsa kohal tõepoolest ka varemalt mets olnud, aga kas terve see mets on olnud hiis või mingi kitsam piirkond sellest, jääb siiski enamikul juhtudel vastuseta.
- Iseloomulike elementide jaotusest „elustik“ võiks jääda loetelust välja. Kuna inventeerimas käiakse sageli ka ajal, kui isegi objekti kõrval olevaid lehtpuid on raske määrata, siis pole mõtet rääkida taimestikust. Ja kui elustiku all pidada silmas loomi, siis selleks on aeg napp, et teha mingeid vaatlusi. Juhuslikult kohatud hiir või sisalik või kuulnud kägu ei anna inventuurilehele pühapaiga kui sellise kontekstis midagi juurde, pigem vähendab selle tõsiseltvõetavust. Kui pühapaiga läheduses näeb inventeerija tõepoolest midagi eriskummalist, on ilmne eeldada, et ta kirjutab sellest punkti „inventeerijate märkus“ all.
- Allikad. Raske on öelda, millal on allikas hävinud, kuna palaval suvel kuivab aeg-ajalt ära ka mõni muidu üsna veerohke allikas. Samuti, kui minna allika juurde kevadel, on keeruline öelda, kas tegu on lume sulamisest tingitud veega või on allikas tõepoolest läbi aasta aktiivne. Ilmselt siinkohal mingit üldist suunist välja tuua ei ole võimalikki.
- Üldiselt on endiselt harjumatu paikade hindamiseks kohaldatud hinnanguskaala, kus väikseim number tähistab positiivseimat hinnangut.
- Punkt „Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele“. Jääb arusaamatuks, mille alusel peaks inventeerija midagi arvama kihelkonna elanikkonnast isegi siis, kui ta kohtuks ja intervjuueeriks isegi umbes paarikümmet inimest. Täiesti ebavajalik punkt nii inventeerijatele kui ka ilmselt Muinsuskaitseameti töötajatele.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) Hiieoja, Kesu küla – Vig_Kesu_01;
- 2) Ummallikas, Läti küla – Vig_Läti_01;
- 3) Paka hiiekoht, Nurtu-Nõlva küla – Vig_Nurtu-Nõlva_01;
- 4) Vaeslapse kivi, Nurtu-Nõlva küla - Vig_Nurtu-Nõlva_02;
- 5) Hiienukk, Tiduvere küla – Vig_Tiduvere_01.

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) Hiiease, Avaste küla – Vig_Avaste_02;
- 2) Altarikivi, Avaste küla – Vig_Avaste_01;
- 3) Hiis, Kurevere küla – Vig_Kurevere_01;
- 4) Sassi loitsukivi, Vana-Vigala küla – Vig_Vana-Vigala_01.

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Aitsam, Mihkel (2006). *Vigala kihelkonna ajalugu*. Vigala vallavalitsus
- Jung, Jaan (1910). *Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt*.
- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fotoarhiiv
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kartoteek
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas Koobas
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (muuhulgas ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid)
- Koguteos *Läänemaa* (1938).
- Muuga, Meelis (2015). *Avaste lugu piltides*. Turba – Tallinn – Avaste [käsikiri]
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid
- Relve, Hendrik (2003). *Põlispuud*
- Tartu Ülikooli arheoloogiakabineti andmebaas

